

ISCTBL 2021
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип

**Goce Delchev University
Shtip**

Факултет за туризам и бизнис
логистика

**Faculty of Tourism and
Business Logistics**

**Четврта Меѓународна Научна Конференција
Fourth International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип

Goce Delcev University
Shtip

Факултет за туризам и бизнис
логистика

Faculty of Tourism and
Business Logistics

**Четврта Меѓународна Научна Конференција
Fourth International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

19 ноември 2021 г. / November 19, 2021

Издавач:

Факултет за туризам и бизнис логистика
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Крсте Мисирков, 10-А, 201, 2000, Штип, РС Македонија
Тел: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

За издавачот:

д-р Татјана Бошков, декан

Организатор на конференцијата:

Факултет за туризам и бизнис логистика
Тираж: 146

Publisher:

Faculty of Tourism and Business Logistics
Goce Delchev University of Shtip
“Krste Misirkov” no.10-A P.O. Box 201 Shtip 2000, North Macedonia
Tel: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

For the Publisher:

Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Conference Organizer:

Faculty of Tourism and Business Logistics
Print circulation: 146

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека Св. „Климент Охридски“, Скопје

338.48(062)
658.6/.8:164(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција (4 ; Штип ; 2021)

Предизвиците во туризмот и бизнис логистиката во 21 век : зборник на трудови / Четврта меѓународна научна конференција, 19 ноември 2021, Штип = Challenges of tourism and business logistics in the 21st century :

conference proceedings / Fourth international scientific conference, November 19, 2021, Shtip. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев", Факултет за туризам и бизнис логистика, 2021. - 379 стр. : илустр. ; 25 см

Трудови на мак. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-244-824-4

1. Напор. ств. насл.

а) Туризам -- Собири б) Синцир на снабдување -- Логистички системи -- Собири

COBISS.MK-ID 55376901

Организациски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р Цветанка Ристова Магловска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Меѓународен програмски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Цветанка Ристова Магловска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Мишко Цидров, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Машински факултет, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Никола В. Димитров, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Цане Котески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Александра Жежова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Оливер Филипоски, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Зоран Темелков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душица Попова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

д-р Билјана Цоневска Гуњовска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Тања Ангелкова Петкова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Васко Шутаров, МИТ Универзитет, Факултет за безбедност, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Глигор Бишев, Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола, Економски факултет Прилеп, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Мадалина Теодора Андреи, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Соња Квиорога, Универзитет Алкала, Оддел за економија, Шпанија

Проф. д-р. Алиса Флеишер, Хебрејскиот универзитет Јерусалим, Роберт Х. Смит, Факултет за земјоделие, Храна и Животна средина, Оддел за економија на животна средина и управување, Израел

Проф. д-р. Ноам Шовал, Хебрејски универзитет Ерусалим, Факултет за општествени науки, Оддел за географија, Израел

Проф. д-р. Нурија Елиса Морере Молинеро, Универзитет Реј Хуан, Шпанија

Проф. д-р. Никола Хурвулиадес, Американ Колеџ Солун, Грција
Проф. д-р. Донила Пипа, Универзитет Марин Барлети, Економски факултет, Албанија
Проф. д-р. Мохамед Фуад, Ариш Универзитет, Факултет за уметност, Египет
Проф. д-р. Френсис Вериза, Универзитет Толиара, Факултет за општествени науки, Мадагаскар
Проф. д-р. Октавиан Сербан, Букурешки Универзитет за Економија, Факултет за храна од земјоделие и економија на животната средина, Романија
Проф. д-р. Сабина Георгечи, Асоцијација за промоција на туризмот, Дробета Турму-Северин, Романија
Проф. д-р. Серафима Роскова, Молдовска академија за науки, Академија за економски науки на Молдавија, Република Молдавија
Проф. д-р. Стела Дерменчиева, Универзитет на Велико Трново Свети „Кирил и Методиј“, Оддел за Географија, Бугарија
Проф. д-р. Марта Боровска Стефанска, Универзитет во Лоџ, Факултет за Географски науки, Институт за градежна средина и Просторна, Полска
Проф. д-р. Јулиана Поп, Универзитет за економски студии, Факултет за бизнис и туризам, Романија
Проф. д-р. Елена Тома, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија
Проф. д-р. Ирина Лазар, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија
Проф. д-р. Озгур Јерли, Дужче Универзитет, Факултет за Шумарство, Оддел за пејсажи, Турција
Доц. д-р. Жарко Радјеновиќ, Универзитет во Ниш, Центар за иновации, Србија
Проф. д-р. Драго Цвијановиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Дарко Димитровски, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Серџо Чипола, Универзитет во Палермо, Силиција, Италија
Доц. д-р. Марија Белиј, Универзитет во Белград, Факултет за географија, Србија
Доц. д-р. Андреј Мичовиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Светлана Станкова, Универзитет во Шумен „Св. Константин Преславки“, Факултет за природни науки, Оддел за географија, регионален развој и туризмот, Шумен, Бугарија

Organizational committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

International program committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Misko Djidrov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Mechanical Engineering, Stip, North Macedonia

Prof. Nikola V. Dimitrov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Cane Koteski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Aleksandra Zezova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Oliver Filiposki, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Zoran Temelkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusica Popova, Ph.D., Dusica Popova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Biljana Conevska Gunjovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Tanja Angelkova Petkova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Vasko Sutarov, Ph.D., MIT University, Faculty of Security Sciences, North Macedonia

Prof. Gligor Bishev, Ph.D., St. Clement of Ohrid University of Bitola, Faculty of Economics, Prilep, North Macedonia

Prof. Madalina Teodora Andrei, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Sonia Quiroga, Ph.D., University of Alcalá, Department of Economics, Spain

Prof. Aliza Fleischer, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, The Robert H. Smith Faculty of Agriculture, Food and Environment, Department of Environmental Economics and Management, Israel

Prof. Noam Shoval, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, Faculty of Social Sciences, The Department of Geography, Israel

Prof. Nuria Elisa Morère Molinero, Ph.D., Universidad Rey Juan Carlos, Catedrática Historia Antigua, Spain

Prof. Nikolas Hourvoulides, Ph.D., American College of Thessaloniki, Greece

Prof. Donila Pipa, Ph.D., Marin Barleti University, Faculty of Economy, Albania

Prof. Mohamed Fouad, Ph.D., Arish University, Faculty of Arts, Egypt

Prof. Francis Veriza, Ph.D., University of Toliara, Faculty of Lettets and Human Sciences, Madagascar

Prof. Octavian Serban, Ph.D., Bucharest University of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Romania

Prof. Sabina Gheorgheci, Ph.D., Mehedinți Tourism Promotion Association, Drobeta Turnu-Severin, Romania

Prof. Serafima Roșcovan, Ph.D., Moldova Academy of Science, Academy of Economic Studies of Moldova, Republic of Moldova

Prof. Stella Dermendzhieva, Ph.D., University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius, Department of Geography, Bulgaria

Prof. Marta Borowska-Stefanska, Ph.D., University of Lodz Faculty of Geographical Sciences, Institute of the Built Environment and Spatial Policy, Poland

Prof. Iuliana Pop, Ph.D., University of Economic Studies, Faculty of Business and Tourism, Romania

Prof. Elena Toma, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Irina Lazăr, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Ozgur Yerli, Ph.D., Duzce University, Faculty of Forestry, Department of Landscape, Architecture, Turkey

Assist. Prof. Zarko Radjenovic, Ph.D., University of Nis, Innovation Center, Serbia

Prof. Drago Cvijanović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Darko Dimitrovski, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Sergio Cipolla, Ph.D., University of Palermo, Italia

Assist. Prof. Marija Belij, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Geography, Serbia

Assist. Prof. Andrej Mićović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Svetlana Stankova, University of Shumen “Konstantin Preslavski”, Faculty of natural science, Department of geography, regional development and tourism, Bulgaria

Пленарна сесија
Социо-економски импликации на КОВИД-19: намалување на
разликите и справување со дистрибутивните влијанија во различни
сектори

Претседавач на сесијата: Татјана Бошков, вон. професор и декан на Факултетот за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, РС Македонија.

Панелисти:

1. Глигор Бишев, универзитетски професор и претседател на Управен одбор, Шпаркасе Банка, РС Македонија.
2. д-р Жарко Радјеновиќ, научен соработник, Центар за иновации, Универзитет во Ниш, Србија.
3. д-р Наташа Митева, продекан за настава, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет Гоце Делчев – Штип, РС Македонија.

Модератори

Прва сесија: Бизнис логистика и бизнис администрација

д-р Татјана Бошков, вон. професор и декан на Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, РС Македонија.

Втора сесија: Туризам, угостителство и гастрономија

д-р Наташа Митева, доцент и продекан за настава, Факултет за туризам и бизнис логистика, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, РС Македонија.

Panel session

Socio-economic implications of COVID-19: reducing disparities and addressing distributional impacts in different sectors

Session chair: Tatjana Boshkov, Assoc.professor and Dean at Faculty of tourism and business logistics, „Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

Panelists

1. Gligor Bishev, University professor and Management Board Chairman, Sparkasse Bank, N. Macedonia
2. Zarko Radjenovic, PhD, Research Associate, Innovation Center, University of Nis, Serbia
3. Natasha Miteva, PhD, Vice-Dean for Education, Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

Moderators

First session: Business logistics and business administration

Tatjana Boshkov, PhD, Dean at Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

Second session: Tourism, hospitality and gastronomy

Natasha Miteva, PhD, Vice-Dean for Education, Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
GOCE DELCEV UNIVERSITY OF STIP

ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА
FACULTY OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS

ЧЕТВРТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

FOURTH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS
IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS

19 ноември, 2021, Штип / Shtip, November 19th, 2021

Содржина – Contents

СЕСИЈА: БИЗНИС ЛОГИСТИКА И БИЗНИС АДМИНИСТРАЦИЈА	16
SESSION: BUSINESS LOGISTICS & BUSINESS ADMINISTRATION	16
Tatjana Boshkov; Mishko Djidrov - CIRCULAR ECONOMY DEVELOPMENT AND RESOURCE EFFICIENCY: EVIDENCE FOR MACEDONIA	17
Dushko Joseski; Tatjana Boshkov - MONETARY ECONOMICS: POST-KEYNESIAN STOCK-FLOW CONSISTENT APPROACH (PK-SCF) VERSUS NEW-KEYNESIAN DYNAMIC STOCHASTIC GENERAL EQUILIBRIUM (NK-DSGE)	25
Елизабета Митрева; Трајанка Стојменова; Златко Трајковски - ПРИМЕНА НА МЕТОДОЛОГИЈАТА НА ДИГИТАЛНИ ЛОГИЧКИ СИСТЕМИ ВО ТРАНСПОРТОТ ВО ТИМОКОМ ЛОГИЧКИ СИСТЕМ	59
Емануела Есмерова; Драшко Атанасоски - МОДЕЛИ НА РАЗВОЈ НА ЧОВЕЧКИТЕ РЕСУРСИ ВО ЕКОНОМИЈАТА НА ПРЕТПРИЈАТИЈА.....	72
Марија Магдинчева-Шопова; Анета Стојановска-Стефанова - ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ ЗА РАЗВОЈ НА СОЦИЈАЛНОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО	80
Анета Стојановска-Стефанова; Марија Магдинчева-Шопова; Христина Рунчева-Тасев - СОЦИО-ЕКОНОМСКОТО ВЛИЈАНИЕ НА КОВИД-19: МАКЕДОНСКИОТ СЛУЧАЈ СО РАЗВОЈ НА Е-ТРГОВИЈАТА	86
Žarko Rađenović - TRANSPORTATION MANAGEMENT SYSTEMS: LOGISTICS PERFORMANCE INDEX APPROACH	100
Ивица Јосифовиќ; Игор Камбовски - ВИЗНАТА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА ВО ДОГОВОРОТ ОД ЛИСАБОН: ПРЕДИЗВИЦИ И ПЕРСПЕКТИВИ	109
Svetla Panayotova; Ventsislava Nikolova-Minkova - IMPORTANCE OF INTELLECTUAL PROPERTY FOR SMEs IN THE DIGITAL ECONOMY	120
Ventsislava Nikolova-Minkova - ECONOMIC PERSPECTIVES ON INTELLECTUAL PROPERTY MANAGEMENT	128
Mimoza Serafimova; Bobana Stefanoska - SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF COVID-19 CRISIS ON HUMAN RESOURCES AND COMPANIES	135
Александра Жежова - ОДНЕСУВАЊЕТО НА ЛИЧНОСТА И ПОЗИЦИЈАТА НА РАБОТНОТО МЕСТО	149
СЕСИЈА: ТУРИЗАМ, УГОСТИТЕЛСТВО И ГАСТРОНОМИЈА.....	159
SESSION: TOURISM, HOSPITALITY & GASTRONOMY.....	159
Dushica Popova; Natasha Miteva - SERVICE QUALITY MODELS IN HOSPITALITY INDUSTRY	160
Cvetanka Ristova Maglovska; Ivan Durgutov - REBUILDING TOURISM AND TRAVEL FOR THE FUTURE: POLICY RESPONSES TO THE CORONAVIRUS (COVID-19). 167	

Љупчо Јаневски; Климент Наумов - ЕКОТУРИЗМОТ КАКО СПЕЦИФИЧНА ТУРИСТИЧКА ФОРМА ВО НАЦИОНАЛНИТЕ ПАРКОВИ НА РС МАКЕДОНИЈА	176
Tatjana Dimitrova; Slavi Dimitrov - TOURISM MANAGEMENT THROUGH PLANNING DOCUMENTS AT REGIONAL AND LOCAL LEVEL	183
Никола В. Димитров - РЕГИОНАЛЕН ПРЕГЛЕД НА ПЛАНИНСКИОТ ТУРИЗАМ ВО РС МАКЕДОНИЈА	192
Душица Матета Гилова; Елизабета Митева - ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА И ТУРИЗМОТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	204
Dora Kabakchieva - ADDITIONAL VALUE AND EFFECT OF DIGITALIZATION IN TOURISM	220
Илија Закоски - УЛОГА НА ИНТЕРНЕТОТ ПРИ ИЗБОР НА ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТУРИСТИЧКО ПАТУВАЊЕ	230
Dragan Tezanovic; Sanja Filipovic; Maja Banjak - COFFEE AS A SIGNIFICANCE SEGMENT OF THE CATERING OFFER - CASE STUDY OF THE CITY NIŠ	238
Biljana Petrevska; Dajana Vjelajac; Bojan Djercan - DARK SKY TOURISM: PROSPECTS AND CHALLENGES FOR NORTH MACEDONIA	245
Перпарим Кахили - КЛИМАТСКИ И ХИДРОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ ВО РАЗВОЈОТ НА ТУРИЗМОТ ВО РЕГИОНОТ ЈИЛАН	254
Дарко Мајхошев; Цане Котески - ЛИСТИ НА УНЕСКО ЗА ЗАШТИТА НА СВЕТСКОТО НАСЛЕДСТВО СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ЛИСТАТА НА СВЕТСКО НАСЛЕДСТВО ВО ОПАСНОСТ	264
Monika Angeloska- Dichovska; Katerina Vojkovska; Elizabeta Tosheva - INNOVATION STRATEGIES FOR YOUTH TOURISM AS A CONTRIBUTION TO THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES	274
Naser Bresa - VERMICA -TOURIST OASIS, CULTIVATOR AND SERVER OF TROUT	285
Арбен Халили; Мислим Зендели - АПИТУРИЗАМ КАКО НОВА ДИМЕНЗИЈА ЗА ПАТУВАЊЕ НИЗ ШАР ПЛАНИНА	292
Билјана Николовска - ПРЕДИЗВИЦИ И ИНОВАЦИИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ТУРОПЕРАТОРИ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ПЕРИОДОТ ОД 2019 ДО 2021 ГОДИНА	302
Зоран Николовски - ОРГАНИЗАЦИЈА И КЕТЕРИНГ НА ДЕЛОВНИ НАСТАНИ НИЗ ПРИЗМА НА МАКЕДОНСКИТЕ КЕТЕРИНГ КОМПАНИИ	309
Vanya Vasileva; Iliana Dimitrova - DEVELOPMENT OF GOLF TOURISM ON THE NORTHERN BULGARIAN BLACK SEA COAST	316
Васко Шутаров - ГАСТРОДИПЛОМАТИЈА ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА	327
Velibor Tasevski - IMPACT OF THE COVID 19 PANDEMIC ON NUMBER OF TOURISTS IN REPUBLIC OF N. MACEDONIA	337
Цане Котески; Александар Магдески - СОВРЕМЕНИ ФОРМИ НА МЕЃУНАРОДЕН ТУРИЗАМ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ГРАДСКИОТ И ЕВЕНТ ТУРИЗМОТ	344

Karlo Mac; Cvetan Kovac - THE IMPACT OF CRISIS ON THE SEASONALITY OF CROATIAN TOURISM AFTER 2000	362
Златко Јаковлев - МЕНАЏМЕНТ НА АНИМАЦИЈАТА ВО ТУРИСТИЧКО - УГОСТИТЕЛСКИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА	370
Тања Ангелкова Петкова; Цветанка Ристова Магловска - ЗНАЧЕЊЕТО НА ТУРИСТИЧКИТЕ АГЕНЦИИ ЗА РАЗВОЈ НА МАКЕДОНИЈА КАКО АТРАКТИВНА ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА.....	379

АПИТУРИЗАМ КАКО НОВА ДИМЕНЗИЈА ЗА ПАТУВАЊЕ НИЗ ШАР ПЛАНИНА

Арбен Халили¹, Мислим Зендели²

Асистент д-р, Универзитет во Тетово, arbenhalili82@hotmail.com

Вонреден професор д-р, Универзитет во Тетово, mislim.zendeli@unite.edu.mk

Апстракт

Туризмот како економска активност и како општествен феномен насекаде е посакуван и затоа и наоѓа место во развојните политики на речиси секоја земја. Многубројни се мотивите за туристички патувања и истите од ден на ден се модифицираат создавајќи нови форми на туризам. Една од овие е апитуризм-туризмот за лубителите на пчелите и медот. Овој нов сегмент на туристичката побарувачка се совпаѓа со уникатноста на патувањата истовремено едуцира и развива одговорност за природната, културната и општествената средина. Апитуризм е нова туристичка дестинација кај земјите кои имаат далечни традиции на развој на рурален туризам како Словенија, Полска, и сл. земји со развоено пчеларство но и богато искуство во оваа нова туристичка понуда.

Филозофијата и концептот на новиот вид на туризам се базира во лубовта кон природата, посебно кон системот на функционирање на пчелите а која што се однесува на макотрпната работа, организацијата како и хармонијата која што ја имаат пчелите во текот на нивниот животен век.

Шар Планина е познато подрачје за зимските спортови на Балканот, но малку се знае за нејзините специфични предели, флора и фауна, соодветна клима и свеж воздух, услови потребни за одгој на пчели. Постоечката туристичка инфраструктура но и чистата вода и воздух, разноличниот биодиверзитет погодни за пчеларството во овие предели претставуваат можности за развој на овој нов облик на одржлив туризам, впрочем ова е и целта на овој труд да се иницираат ваквите нови видови на развој на туризмот во овие предели

Клучни зборови: апитуризам, пчеларство, развој, традиција, туризам

Вовед

Туристичката индустрија е значајна гранка на националната економија на Северна Македонија. Тоа е извор на вработување и важна алатка за борба против невработеноста на регионално и локално ниво. Темелното истражување на влијанието на туристичката индустрија не само кај нас покажува голем број економски, културни и влијанија врз животната средина (инвестициски грешки, скриени трошоци поврзани со масовниот туризам, погрешни туристички политики и стратегии и сл). Со тек на време како алтернатива на традиционалниот масовен туризам сега се користат практиките за одржлив туризам, обидувајќи се да се спречи деградација на животната средина предизвикана од масовниот туризам притоа обезбедувајќи поголема конкурентност на Република Северна Македонија како туристичка дестинација, како и одржлив развој на туризмот.

Специјализираните видови туризам (културен, гастрономски, здравствен, бањски и велнес, еко, рурален, вински итн.) создаваат можности за промовирање на нови туристички услуги специфични и типични за руралните области. Тие нудат производи од локални производители и отворање нови работни места и затоа се вбројуваат во групата на т.н. одржлив туризам, кој во

суштина се обидува да ги зачува и развие природните и културните ресурси. Главната цел на одржливиот развој на туризмот е да се создаде хармонија помеѓу социјалната и културната средина, и одржување рамнотежа помеѓу екологијата и економија на долг рок. Акцентот на одржливиот туризам дава алтернативни форми за развојот на туризмот во еден локалитет или пошироко. Една од поновите форми на алтернативниот односно специјализираниот туризам како дел од одржливиот туризам претставува апитуризм, кој е насочен кон задоволување на посебни туристички потреби досега неиспробани во туристичкиот пазар. Овој вид на туризам е посебна врста на алтернативен туризам кој за цел има задоволување на посебни туристички потреби но без притоа да се уништи природата напротив претставува корисна алатка на актерите на развој за зачувување на средината во подолг период и отварање на нови работни места во рурални средини кои се погодни тло за развој на пчеларството.

Природните ресурси на регионот а особено медната вегетација овозможуваат развој на пчеларството како гранка која базирајќи се на традиционалното пчеларско искуство и разновидните производи треба и мора да се промовираат за да се обезбеди економски развој на овие простори. Пчелите се едни од најсовршените креации на природата. Тие се одгледуваат од човек уште од античко време времиња. Луѓето собираат мед од 10.000 години. Во далечниот Исток пчеларството беше добро развиено уште пред 4.000 години. Остатоците од мед, саќе и црн ким беа пронајдени во рамно шише во форма на балон направено од земја во Анадолија од страна на хититите ¹.

Туризмот има многу функции во човечкиот живот. Една од најважните функции на туризмот се вбројува образовната функција. Затоа преку овој труд се обидува да се идентификуваат образовните функции на пчеларскиот туризам, што подразбира како да се поминува слободно време во пчеларникот. Исто така, ги идентификува целните групи заинтересирани за оваа форма на туризам. Врз основа на резултатите од апитуристичките фарми во водечките региони широм светот се прави обид да се одреди нивната образовна функција. Само поедини пчеларски фарми ја насочиле својата активност кон додавање и на сместувачки и угостителски услуги со тенденција да се формираат основата на нова туристичката понуда, и тие може да се наведат како апитуристички фарми. Апитуризм (apі –мед) е нов вид туризам кој има за цел да вкуси, консумира, да се продадат на вкусат и консумираат пчеларски производи од одредена категорија на туристи притоа тие да се запознаат со животот на пчелните заедници. Апитуризм има за цел не само да ги запознаат и научат здравствените ефекти на сточарските производи, туку и да се едуцираат туристите за еколошката одговорност на животната средина во тие области каде се развива оваа нова форма на туризм.

Шпанија е добро позиционирана на глобално ниво во однос на пчеларството, најголемиот производител на мед во Европа. Како пчелари, нивната обука главно произлегува од пренесување на знаењето од генерација на генерација. Речиси и да нема образование што се обезбедува во рамките на формалниот образовен систем. Во моментов, бројот на курсеви што се изучуваат во невладини организации (НВО) и здруженија на производители е зголемен. Исто така, поради побарувачката за обука, Bee Garden ги прошири апитуристичките услуги за да понуди обука за пчеларство меѓу другите услуги². Но и во Словенија имаме многу best practice примери кои докажале дека оваа форма на туризам дава извонредни резултати особено кога станува збор за развој на одржлив туризам за кој Словенија е водечка земја во Европа а и пошироко.

Во трудот се разгледува апитуризм како ветувачки тип за развој на туризмот во Република Северна Македонија со акцент на Шарпланински регион. Апитуризм (мед, пчела) е нов вид туризам кој има за цел уживање, консумирање, купување пчеларски производи, запознавање со

¹A. Aydın, Ö. Şahin, “A Cultural, Gastronomic and Touristic Asset: Beekeeping in Muğla and Private Muğla Beekeeping Museum Case”, Journal of Turkish Tourism Research 2021, 5(1): 459-473.

²https://pcela.rs/beekeeping_Spain.htm

животот на пчелните заедници. Таа има за цел не само да ги препознае лековитите ефекти на пчелните производи, туку и да ги едуцира патниците за еколошката одговорност на животната средина. Анализата на литература и сајтови од оваа област покажува дека апитуризмот е бренд на неколку земји и региони. Во пределот на Шар планиниа има можност за развој на пчеларството затоа што лековитите билки и мулти-хектарските пасишта, обраснати со боровинки, костени, ореви насади и багреми кои ги има регионот во изобилство претставуваат извор на висококвалитетен и еколошки мед. Целта на трудот е: да се идентификуваат потенцијалните целни групи на клиенти за апитуризам и видовите услуги што можат да го интересираат потенцијалниот посетител на пчеларниците, како и да се формулираат клучни препораки за развој на овој вид туризам. Како резултат на работата, се дефинираат главните цели, функции на апитуризмот, условите на неговата организација. Пчеларството од една страна и туристичките активности кои се дел од туристичката понуда на планинскиот центар Попова Шапка од другата страна создаваат една нова форма на туристичката понуда во овој регион. Соработката помеѓу двата сектори е важна. Во овој труд, се обидуваме да ги прикажеме двете компоненти на туризмот во Шарпланинскиот регион како една спојка кое може да биде и те како привлечна за одредена категорија на туристи.

Литература

Апитуризмот се развива како дел од поновиот туристички пазар и станува се популарен во последниве години. Медот но и другите пчелни производи како што се прополис, пчелен леб, матичен млеч, полен и пчелин восок во денешно време се користат како средства за лекување т.е. за здравствени цели и може да ги замени лековите. Често таквите производи се користат и во областа на готвењето, медицината и козметиката успешно докажуваат дека им служат на луѓето.

Во постоечката литература за овој вид туризам е откриено е дека главната целна група на овој вид туризам се жените кои би сакале не само да го посетат пчеларството, туку и да научат повеќе за медицинска употреба на мед и други пчеларски производи, нивните својства за зачувување на младоста и убавината. Гостите на ваквите објекти за сместување и лубители на пчелите се привлечени од можноста да се грижат за своето здравје, да научат нови работи за животот на пчелите, како и само да се релаксираат и добро да се одморат. Еколошките и природните компоненти на медот и пчелните производи од овој крај одговараат на развојот на пчеларството, благодарение на што апитуризмот може да стане уште еден бренд на регионот. Истражувањата во оваа област се важни и нивните резултати можат да придонесат за развој на туризмот, ќе придонесат за проширување на опсегот на туристички услуги и екскурзии во регионот. Бидејќи е нова гранка, мора и треба да се насочиме таму од каде што може да научиме нешто конкретно за тоа како треба да постапиме се со цел да бидеме ефикасни и ефективни во нашата намера. Несомнено дека постојат различни студии и во ова тема, во зависност од тоа кој автор од кое школо или регион доаѓа, но сепак основата е иста.

Според Францис Сагар, на статија објавена на American Jurnal под наслов “Apitourism or bee tourism take off”, апитуризам го дефинира како “нов начин на комбинирање на пчели и пчеларство со патување, создавање на нови перспективи за вработување и економски раст. Апитуризмот нуди на земјата домаќин, можност да го зголеми или зајакне пчеларството благодарение на дополнителната поддршка и целосно собирање на средствата.”³

Од друга страна според авторите Anastasia Liourtai FaniNatjina на трудот објавен на веб страната Урбакт: апитуризам е алтернативна форма на туризам неразделно поврзано со пчеларската уметност и животот на плечата. Ова конкретна форма на туризам нуди уникатни искуства за туристите директно поврзано со природата. Приказната за пчелата и синергиите на природата ,

---

³Francine Sagar - “Apitourism(or bee tourism take off)” -American Jurnal, April 1, 2019 (<https://americanbeejournal.com/apitourism-or-bee-tourism-takes-off>)

кои можат да се пренесат на природниот пејсаж на уникатен начин од пчелар, создава автентичен туристички производ.⁴

Според Францис Сагар, апитуризмот претставува “нов начин на комбинирање на пчели и пчеларство со патување, создавање на нови преспективи за вработување и економски раст. Апитуризмот нуди на земјата домаќин, можност да го зголеми или зајакне пчеларството благодарение на дополнителната поддршка и целосно собирање на средствата.”⁵ Додека авторите Anastasia Liourta и Fani Natjina апитуризмот го дефинираат како алтернативна форма на туризам неразделно поврзано со пчеларската уметност и животот на плечата. Ова конкретна форма на туризам нуди уникатни искуства за туристите директно поврзано со природата. Приказната за пчелата и синергиите на природата, кои можат да се пренесат на природниот пејсаж на уникатен начин од пчелар, создава автентичен туристички производ.⁶

Специфичноста на апи-туризмот создадена врз основа на постојните пчелни фарми, овозможува постепено проширување на понудата во зависност од финансиската, стамбената и човечките ресурси на секоја фарма, овозможува подготвување на понуда на секој пчеларник без потреба од големи инвестиции на почеток. Образованието и промоцијата на здрав начин на живот и еколошки навики базирани на знаење и почит кон природата се чини дека вреди.⁷

Словенската влада беше прва која што промовираше стратегија за интегрирано преларство и туризам, а со ова Словенија стана и прва одржлива дестинација од ваков вид во светот. Истотака е и лидер во Апитуризмот и прва земја која што издава сертификати за Апитуризм провајдери.⁸

Словенскиот автор кој е добро познат по неговите трудови на тема апитуризам, овој нов вид на туризам го претставува како гаранција за незаборавно туристичко искуство. Според него “пчеларскиот туризам или апитуризам обезбедува уникатно патничко искуство кое ја комбинира традицијата со иновативен пристап. Од една страна нуди незаборавно искуство. А од друга страна вклучува значаен образовен аспект бидејќи ги едуцира луѓето за пчеларството, ја подига свеста за важноста на пчелите и развива високо ниво на почит и одговорност кон природните, културните и социјалните средини.”

Интересен е фактот што во Словенија има над 10.000 пчелари, меѓу кои има поединци кои нивните пчеларници ги отворија односно ги нудија за посетителите пред повеќе децении. Денеска околу 40 пчелари се занимават со апитуризам. Тие се обединети во Оделот за пчеларски туризам на словенечкото здружение на пчелари, кој доделува сертификати за давателите на апитуристичките услуги и го поттикнува развојот и промоцијата на пчеларскиот туризам.

Општината Неа Пропондија во Северна Грција е истотака една од најпознатите туристички дестинации во Грција каде што се прави перфектна комбинација на климата, довршени пејсажи и разновидни бои. Освен стандардното море и сонце, овој регион ја имаа запознаено можноста да направи уште една совршена понуда а тоа е на туристите да им овозможи да почувствуваат и нешто поразлично од морето и сонцето, а тоа е пчелните производи.⁹

⁴<https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>

⁵Francine Sagar - “Apitourism(or bee tourism take off)” -American Jurnal, April 1, 2019 (<https://americanbeejournal.com/apitourism-or-bee-tourism-takes-off>)

⁶<https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>

⁷ Barbara WOS: Api-tourism in Europe (Journal of Environmental and Tourism Analyses Vol. 2. 1 (2014) 66-74)

⁸www.worldfoodtravel.org/what-is-your-apitourism-strategy/ (02.08.2021)

⁹<https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>

Методи

Трудот е базиран на комбинирана методологија, вклучувајќи собирање и анализа на информации за развојот на пчеларството и апитуризмот во падините на Шар планиниа, додека како специфични методи се користени и проучувањето и систематскиот преглед на литературата од оваа област. Трудот е посветен на изгледите за користење на постоечките сместувачки капацитети и капацитети на производство на мед и медни производи како потенцијали на развојот на една нова форма на одржлив туризам. Користени се добро познатите методи на научно истражување како: апстрактна, логичка, системска анализа, групирање, графика како и објективно ориентирана. Се разбира дека и статистичкиот метод помогнал во проучувањето на трендовите на развој на пчеларството и туризмот во дотичниот регион.

За да дојдеме до конкретни информации околу прашањата дали самите пчелари се заинтересирани за развојот на апитуризмот како нова форма на туризмот кое за нив значи нов сегмент на побарувачката на нивните производи во нова форма и концепт, подготвен е полуструктуриран формулар за интервју што се состои од десет прашања. Интервјуата се водени со сопственици односно менаџери на поголемите пчеларски фарми во дотичниот регион. Во формуларот за интервју прашањата се наведени на следниов начин¹⁰:

- Дали е ваша фармата или ја менаџирате?
- Дали има пласман на вашите пчеларски производи на пазар?
- Какво е вашето размислување во однос на развојот на пчеларството и заинтересираноста на државата за оваа гранка?
- Дали сте заинтересирани за проширување на вашата дејност во насока на давање и туристички услуги?
- Дали мислите дека таквото комплементарно дејствување има перспектива?
- Како може пчеларството во Шарпланинскиот регион да се соединува со културата, гастрономијата и туризмот?

Интервјуа лице в лице беа спроведени со седум менаџери односно сопственици на фарми за пчели. Снимени се аудио снимки од интервјуа одржани во март-јуни 2021 година. Податоците добиени како резултат од интервјуата се напишани и претворени во едноставен завршен текст. Од одговорите на интервјуата произлегува дека ретко кој чул односно е запознат со поимот апитуризам, што и беше очекуван одговор. Скоро сите се согласуваат дека пчеларството е добар бизнис но додаваат дека малку се подржуваат од институциите и државата.

На прашање дали имаат пласман на пазарот сите се согласуваат дека има пазар за квалитетни и органски производи. Многумина се заинтересирани за диверзификација на својот бизнис истотака позитивно се изјаснија за комплементарното дејствување на пчеларството и туризмот. Разнолични беа одговорите за можноста за соработката на пчеларството, гастрономијата и туризмот, но скоро сите се согласија дека им недоставуваат стручни обуки, информации, стратегија, финансиски средства и т.н.

Истотака се контактирале и здруженија и организации на кои дејноста им се совпаѓа со пчеларството и туризмот и се разговарало со можностите и условите за развој на апитуризмот во регионот на Шар планина. Во општините Тетово, Гостивар, Теарце и Боговиње кои се простираат на дотичната планина се земени и анализирани сите материјали со кои општините располагаат а се поврзани со развојот на пчеларството и туризмот. Тоа се со цел да се анализираат можностите за развој на двете гранки кои до некоја година се мислеше дека немаат допирни точки но примерите на другите земји како Словенија, Грчка, Турска, Италија и сл. Ни го тврдат

---

¹⁰Во Полошкиот регион интервјуирани се пчеларите: Нусмир Рамадани, Ресул Хасани, Владимир Антоvвски, Младенчо Бошковски, Рамије Халили, Јетмир Абазии, Бесник Халиди

спротивното, дека доколку се инвестира во оваа нова форма на туризам резултатите се очигледни, нарочно кога е во прашање конкурентноста.

Апитуризмот е слатка приказна за развој не споени гранки но за тоа треба стратегија за развој и финансиска поддршка на производителите на пчелните производи. Апитуризмот се повеќе станува клучен сегмент на зелената економија бидејќи значително ја поттикнува економијата на пчеларството и се придржува до принципите на стратегијата за развој на одржлив туризам.

Апитуризмот развива нов туристички производ кој го подобрува здравјето на самите учесници на овој вид туризам. Трудот го испитува апитуризмот како ветувачки тип на туризам во гореспомнатиот регион кој има можности да стане еден од најпопуларните видови на здравствен туризам и да привлече домашни но и странски туристи.

Трудот претставува анализа на моменталната состојба, трендови и можности за развој на пчеларството и неговата поврзаност со туризмот во Република Северна Македонија бидејќи пчеларството со тек на времето израснува како гранка на земјоделството кај нас.

Во трудот се опфатени мислења и дискусии за можностите и перспективите за користење на апитуризмот како посебна форма на туризам во Шарпланинскиот регион. Но истовремено опфатени се и карактеристиките на развојот на пчеларството во регионот и пошироко и перспективите на употреба на пчеларски производи во обновување на имунолошкиот систем, подобрување на психолошката состојба на последиците од корона вирусот во услови на туристички и рекреативни центри во регионот.

Трудот има за цел да им помогне на компаниите и поединците од областа на агробизнисот и апитуризмот да реализираат вакви нови туристички понуди но и на пчелни производи и услуги и да иницира вклучување на сите заинтересирани целни групи да ги согледат можностите и бенефитите што ги нуди овој нов вид на туризам.

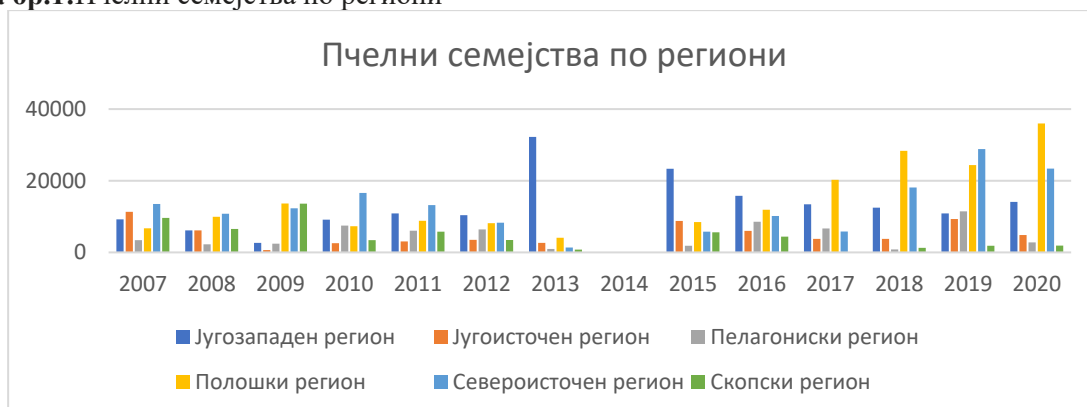
Анализа на постоечките потенцијали за развој на апитуризмот во Шарпланинскиот регион

Медот од СР Македонија во најголем дел се продава на домашен пазар но се прават обиди тој да допре и до земјите на ЕУ. Пчелата е формирана под влијание на специфични услови и се шири низ целиот земја од памтивек. Може да издржи и високи и ниски температури и добро презимува, што го прави пожелно да се размножува во органското пчеларство.

Ова подразбира дека постои солидна основа за развој на една од најблагодарните економски гранки како што е пчеларството. Но за да се создаде реална проценка за развој на овој сектор не е доволно само просторувањето туку и утврдување на реалните бројки на пчеларството во земјата со посебен акцент во Полошкиот регион.

За тоа сме се послужиле со најрелевантни податоци т. е. од Државен Завод на Статистика на РС Македонија за 2020 год. Како и податоци од Агенцијата за финансиска поддршка на земјоделството и руралниот развој. Вкупниот број на пчелните семејства во РС Македонија во 2019 год. Бележи позитивен тренд на зголемување од 27% во однос на 2007 год. Разгледувано по статистички региони се забележува дека во овој период најголем број на пчелни семејств се забележува во Југозападниот регион (9156.509) а најмал во Скопскиот регион.

Табела бр.1: Пчелни семејства по региони

Се уште многу луѓе не ја сфаќаат важноста на пчеларството и можностите што ги дава оваа гранка бидејќи пчелите играат важна улога и во зинцирот на исхраната. Статистичките податоци за СР Македонија во 2019 год. Имало 96.143 пчелни семејства, и само за една година нивниот број се зголемил за цели 18 %. Најголем дел од нив се автохтона. Пчелари одгледуваа главно локална пчела (*Apis mellifera macedonica*) која е добро прилагодена и отпорна на болести. Според статистичките податоци во 2020 година, бројот на пчелни семејства дпстигнува 99,558 пчелни семејства.

Табела бр.2: Број на пчелни семејства по години

Пчеларството во регионот на Шар планина иако има природни ресурсите, а особено медна вегетација кои овозможуваат да се даде чиста, квалитетна мед, матичен млеч, полен, прополис, пчелин восок, пчелен отров и други пчелни производи, сепак останува претежно хоби. Мал број на пчелари успеаја да градат вистински фарми иако државата уште во 2010 год. има дадено предлог програма за подршка на пчеларството меѓу кои може да се спомне финансиската подршка по регистрирано презимено пчелно семејство, финансиска подршка за подигање на нови површини под медоносна флора (костен и багрем) и сл.

Според националните стратешки определби на ниво на република треба да се поттикнува одржлив развој на пчеларството како алтернативен агро-бизнис кој ќе обезбеди дополнителни приходи особено во напуштените средини или заамена на традиционалните помалку конкурентни земјоделски активности.

Македонското здружение за заштита на автохтоната македонска медоносна пчела (*Apis mellifera macedonica*) – MacBee, со задоволство ви го претставува настанот „Пчеларски ден - знаење и

дружење“. Настанот нуди повеќечасовна програма која вклучува презентаци од информативен и едукативен карактер. MacVee по петти пат традиционално ја организира манифестацијата „Пчеларски ден - знаење и дружење“, каде на едно место се собрани ценети домашни и странски научни експерти од областа на пчеларството, професионални пчелари и пчелари ентузијастички и вљубеници во пчеларството. Овој настан претставува одлична можност за надградба на вашето знаење за пчеларството и информирање за активностите на нашето здружение, како и размена на искуства и контакти со домашни и странски пчелари.

Во насока да се организира и регулира оваа гранка Агенцијата за Храна и Ветеринарство н СР Македонија донесоа правилник за идентификација и регистрација на одгледувалишта на пчели уште во 2011 година. Во Република С. Македонија е усвоен Закон за органско земјоделство каде посебно место завзема и органското пчеларење кое бара да се почитуваат строгите меѓународни правила пропишани со документ (ЕУ Регулатива 2009/1/92, како и 834/2007). Органското производство е систем кој одговара на природните законитости на животот на пчелата како организам во склоп на сефкупниот биодиверзитет.

Целта на ова производство не е максимално производство, туку заштита на земјата, водата, воздухот, здравјето на човекот и животната средина. Истотака Сојузот на пчелари на Македонија иницираше планско пошумување со медоносни растенија низ цела држава се со цел да се развие оваа гранка.

Во полошкиот регион кој го опфаќа и дел од Шар планина, постои здружението на пчелари “Полошки Мед” со седиште во Тетово. Целта на ова здружение е стручно, самостојно, непрофитно и непартиско здружение во кое може да членуваат физички лица од Република Македонија и странство. Истата организираше меѓународен и натпревар за квалитетот на медот “Tetovo AWARD 2019”. Основано заради постигнување и унапредување на заедничките интереси во областа на развојот и заштитата на пчеларството, производство и промет на пчеларска опрема, алат, репроматеријал, лекови и пчелни производи. Треба да се спомне дека во територијата на СР Македонија има разни здруженија во повеќе градови низ републиката, а лубителите на пчели имаат и свој интерактивен Интернет портал „Пчелар.мк., на кој ќе биде промовирано пчеларството и кој ќе третира и други актуелни теми, е уште од 1996 година. Идејата за еден ваков интерактивен Интернет портал на кој ќе биде промовирано пчеларството и кој ќе третира и други актуелни теми, е уште од 1996 година.

Порталот им овозможува на лицата кои се баваат со оваа дејност да дојдат полесно, побргу, поквалитетно и поефтино до потребните информации од областа која ве интересира и како истите да ги примените во пракса. Сајтот овозможува добивање на практични совети со цел да се избегнат високите ризици кога се експериментира со одредени лекаства, технологии и постапки.

За разлика пак од Словенија, во нашата земја, а посебно во пределот на Шар планина а со тоа и во полошкитот регион, постои само еден Апи терапи центар, кој што е лоциран во с. Глоѓи и е составен дел од пчеларникот Bee’s Garden во с. Глоѓи Тетово.¹¹

---

¹¹Податоците и сликите од Апи Аир Центар се превземени од страна на сопственичката на центарот Магистар Јехона Зайти.

Заедно со горенаведените опции, треба да се забележи дека пчеларството може и треба да се користи како ресурс за развој на апитуризмот. За таа цел, беа проучувани пчеларниците како потенцијални основи за апитуризам, пчелни колонии и производство на мед во изминатите седум.

Заклучок и препораки

Развојот на пчеларството во Шарпланинскиот регион и пошироко датира од античките времиња. Природното ресурсите на регионот а особено медната вегетација овозможуваат да се добие чист, квалитетен мед, матичен млеч, полен, прополис, пчелин восок, пчелен отров и други пчелни производи. Традиционалното пчеларско искуство и разновидните производи треба и мора да се промовираат за да се обезбеди економски развој на овие простори. Од друга страна алтернативниот туризам во овие простори добива се позначајна улога и претставува алтернативно вработување за населението од помалку развиените рурални области, обезбедувајќи дополнителен приход. Како резултат на анализите на можностите пчеларството да се вклучи во туристичката понуда потребно е да се гради база на ресурси човечки и финансиски, притоа треба да се вклучуваат и традициите, и сето тоа да се вклопи во програмски и стратегиски планови на актерите на оваа сфера како што се Министерството за земјоделство, здруженијата на пчеларите, преработувачи и трговци со мед и пчелни производи, Министерството за туризам и организации од туристичката индустрија како и сите други заинтересирани стејкхолдери од туристичкото стопанство. Сите тие треба да се организираат и да ги разгледаат сите можности за развој на апитуризмот, како еден вид атрактивен нетрадиционален специјализиран туризам, кој може да ги поддржи земјоделците преку не-земјоделски практики.

Потребно е да се забележи дека пчеларството може и треба да се користи како ресурс за развој на апитуризмот, притоа нужно е да се најдат начини да се спроведат нови активности поврзани со пчеларството како што е апитуризмот. Поради фактот што овој регион има препознатлив мед и медни производи актерите кои промовираат медот од овој регион треба да превземат мерки да го имплицираат истиот во туризмот како меѓународен бренд, за развој на пчеларството активности и маркетинг на производи преку туризмот.

Здруженијата на пчелари, соодветните единици на министерството за земјоделство во соработка со туристички организации, здруженија и бизнис заедницата од областа на туризмот мора да се претстават на пазарот со силни брендови на мед и медни производи во склоп на туристичката понуда на регионот. Предлози за пчеларство и апитуризам во регионот но и пошироко треба да доаѓаат од релевантните институции и организации кои треба да изготват проекти за пчеларство

и гастрономски туризам но и во здравствениот туризам, особено во областа на апитерапија за дотичниот регион. Треба да се создадат рути за пчели каде што на посетителите им се нудат разни активности. Тука на вработените мора да им се обезбеди потребната обука за да стекнат искуство во центри во странство.Целта треба да е детално да се претстават медовите од регионот, научниот квалитет на англиски и германски јазик. Притоа да се подготват брошури (на повеќе јазици), книги, филмови, документарни филмови и други промотивни материјали. За таа цел треба да се организираат посебни саеми за туризам, органска храна и пчеларство но и меѓународни конгреси за пчеларство за автохтоните видови на мед, семинари и состаноци се на локално и национално ниво со цел развој на оваа гранка но истите да се користат за презентација на идеи и практики на развој на апитуризмот. Еден од постојаните делови треба да ја содржи темата историја на пчеларството. Овој дел е поврзан за да има техничка опрема за да ги привлече своите сетила.Треба да се развијат алатки за подобрување на информирање преку Интернет; блогови, социјални медиуми, пребарувачи, рекламирање треба да им се даде важност. Од друга страна пак туристичките агенции и оператори во рамките на своите аранжмани треба да ги претстават историските,културните и туристичките вредности на регионот треба со акцент и елементи од апитуризмот како нова форма на туризмот во овие краишта.

Референци

1. Barbara W., "Api-tourism in Europe", Journal of Environmental and Tourism Analyses Vol. 2. 1 (2014) 66-74
2. Gabriel P., et all, *Determination of suitable zones for apitourism using multi-criteria evaluation in geographic information systems: a case study in the O'Higgins Region, Chile*, International Journal of Agriculture and Natural Resources, Vol 48, No 2 (2021)
  - I. K. Arih, T. A. Korošec "Api-tourism: transforming Slovenia's apicultural traditions into a unique travel experience", WIT Transactions on Ecology and The Environment, Vol 193, 1743-3541 (on-line)
3. K. Shiffler, " Api-Tourism as Added-Value: The Case of La Ruta de la Miel in Chile " (Master's Thesis 2014)- Norwegian University of Life Sciences Faculty of Veterinary Medicine and Biosciences Department of Plant Sciences (IPV)
4. Š. Metod, "Origins and development of apitherapy and apitourism", Journal of Apicultural Research Volume 60, 2021 - Issue 3
5. Z. Grigorova et all. "Resources for Apitourism in Bulgaria" Journal of Economic Development, Environment and People Volume 5, Issue 2, 2016
6. Државен завод за статистика(2020)
7. Aydin., Ö. Şahin, "A Cultural, Gastronomic and Touristic Asset: Beekeeping in Muğla and Private Muğla Beekeeping Museum Case", Journal of Turkish Tourism Research 2021, 5(1): 459-473.
8. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0057>
9. <https://americanbeejournal.com/apitourism-or-bee-tourism-takes-off/>
10. <https://www.kisimasafaris.com/uncategorized/apitourism-in-kenya/>
11. <https://www.theglobeandmail.com/life/travel/activities-and-interests/apitourism-is-a-growing-worldwide-culture-for-bee-seeking-travellers/article31099429/>
12. https://www.moep.gov.mk/?page_id=25741
13. www.worldfoodtravel.org/what-is-your-apitourism-strategy
14. <https://pcelinaskolica.wordpress.com/o-autoru-3/zivotopis>
15. <https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>
16. <https://www.honeycolony.com/article/benefits-bee-introducing-apitourism>
17. <https://americanbeejournal.com/apitourism-or-bee-tourism-takes-off>
18. <https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists>
19. <https://www.worldbeeday.org/en/did-you-know/180-apitourism.html>
20. <https://www.apiturizem.si/en/ceblarstvo-kokl/>
21. https://pcela.rs/beekeeping_Spain.htm